

Lugosi Győző

A „palesztinkérdés” geopolitika-történeti látószöge

*Böröcz József hatvanadik születésnapjára **

A piaci fundamentalista – közkeletűen neoliberálisnak nevezett – gazdaság- és társadalompolitikai irányzat kudarcra, amely Slavoj Žižek Marxot idéző könyvcíme szerint, „Egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat”¹ került színre a harmadik évezred első évtizedében, romboló következményei mellett hordoz némi pozitívumot is: rehabilitálta a „nagy elméleteket”, amelyeket az 1980-as években eluralkodott posztmodern szemléletű történetírás,² majd a kelet-európai rendszerváltozások körüli kapitalizmus-apológia³ egyszer s mindenkorra irrelevánsnak nyilvánított, és a társadalomtudományok „kerek irattartójában” vélt elhelyezendőnek. A holisztikus – térben és időben tág horizontú, komplex –, Immanuel Wallersteinnel szólva, „unidiszciplináris” módszer, amely megkísérli a történetiség prizmáján át egységes társadalomtudományi elemzésben egyesíteni a közgazdasági, szociológiai és politikatudományi metszeteket, ismét erőre kapott, és igényt tart a kapitalizmus minden eddigénél súlyosabb rendszerválságának értelmezésére.

A jelen vázlat célja: bemutatni, hogy egy olyan elemzés, amely valamely geohistóriai⁴ szempontok szerint egybetartozó térség – ebben az esetben a szűkebben vagy „tágabban”⁵ megvont Közel-Kelet – fejlődését a braudeli „strukturális” és „konjunkturális” idő dimenziójában,⁶ illetve az e paradigmából kibontott világrendszer-szemléletű gazdasági és szociológiai térszerkezetben⁷ helyezi el, tartósabb szavatosságú ismeretekkel kecsegtet a régió „sűrű szövésű” politikai textúrájában való eligazodáshoz, s azon belül a több mint egy évszázados „palesztinkérdés” teljesebb megértéséhez, mint a leíró, „instant”, politológia, amely a „gyorsjelentések” divatos és piacképes műfajában jelen idejű eseményeket jelen idejű eseményekkel magyaráz.

I. A szentföldi arabok és zsidók – palesztinok és izraeliek – szembenállása a (polgár)háborús válságok nagy száma miatt *eseménytörténeti* szinten is egyedülálló jelenségnek számít a jelenkortörténetben. Az évtizedenként (vagy még gyakrabban) ismétlődő fegyveres „kisülések” tényei azonban önmagukban nem elegendők e válság *rendszer szintű* szerepének magyarázatához.

Tézisem az, hogy e konfliktusok kivételes helyüket a „rövid XX. században”⁸ azáltal töltik be, hogy eseménytörténetük – braudeli értelemben – *strukturális*, vagyis hosszú idejű, illetve *konjunkturális*, azaz középtávú társadalmi-gazdasági és politikai-ideológiai folyamatokat hordoz és közvetít. Az eseménytörténeti felszín alatt tehát *három* meghatározó – különböző „kihordási idejű” és egymásba fonódó – tényező meglétét vélelmezem, amelyek a konfliktus mindenkori intézményes politikai szereplői és a bennük résztvevő személyek cselekvését mozgatják, noha e motiváltság nem (mindig) válik tudatossá vagy akár csupán fölismerhetővé, sem az aktorok, sem a megfigyelők, elemzők számára.

Az *első* tényező a *nemzeti fejlődés*, annak valamennyi fontos aspektusával: a zsidó-izraeli

* Ez az írás „A szentföldi konfliktus – világrendszer-szemléletben” című tanulmányom (megjelent: Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina [szerk.]: *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves.* Budapest, ELTE, 2010, 407–422) átdolgozott és kibővített változata.

versus arab-palesztin, illetve szélesebben a közel-keleti *nemzetszerveződés* szűkebb és tágabb gazdasági, társadalmi és politikai környezete (zsidó diaszpóra, „arab világ”), egymáshoz való konfliktusos viszonya, eszmei-ideológiai reprezentációik, intézményeik, nemzeti közösség és állam kapcsolata stb. A konfliktusok e látható, sőt, föltűnő – a szembenállás történetének politikai diskurzusában (a nyilatkozatoktól a két- és többoldalú megállapodásokon, paktumokon át az ENSZ-határozatokig) folytonosan jelenlévő – összefüggését *konjunktúrának* tekintem, minthogy a nemzetet a (kapitalista) modernitástól elválaszthatatlan történeti jelenségnek fogom fel, és egy másik, nála hosszabb és átfogóbb *konjunktúra* tér-idő-összefüggéseibe ágyazottan értelmezem.

E *második* összefüggés a közel-keleti térség társadalmainak a kapitalista világ gazdaság *centrum-periféria*-koordinátarendszerében elfoglalt dinamikus pozíciója. A nemzetfejlődések eltérései, a konstituálódott nemzeti közösségek sajátosságai a Közel-Keleten (is) elsősorban (bár nem csak) arra vezethetők vissza, hogy a nemzeté válás a kapitalista világrendszer „életciklusának” mely időszakában, és az általa átfogott/integrált gazdasági-társadalmi térnek melyik részén, azaz leegyszerűsítve: a centrumban, a félperiférián vagy a periférián ment/megy végbe.⁸

A régió helyét a centrum-periféria-tengelyen ugyanakkor egy *harmadik, strukturális*, par excellence hosszú idejű tényező keretezi/artikulálja: a Közel-Kelet különleges *geohistorikus* pozíciója és funkciója. Ez az elem, mozzanat történetileg a térség mindenkori államai és más, nem állami szereplői, illetve az itt érdekekkel és befolyással bíró külső (nagy)hatalmak közötti interakcióban – együttműködésben és versengésben – fejeződött/fejeződik ki.

Mindezek a meghatározottságok – tehát a politikai szcéna *jelen idejű* vagy *rövid időtávú* eseményei; a középtávú, *konjunkturális* tényezők: a kapitalista világrendszer hierarchikus szerkezetében elfoglalt pozíció és az ahhoz igazodó nemzet(állam)i integráció „milyensége”; illetve a *strukturális, longue durée*-s elem: a geohistorikus/geopolitikai keret – közötti *reális összefüggés* sorrendje az iménti felsorolással éppen *ellenkező* irányú.

A jelen elemzésben a geohistorikus/geopolitika-történeti tényezőkkel összefüggő változások áttekintésére teszek kísérletet. A két *konjunktúra*: a világrendszer-hierarchián belüli pozíció, szerep, illetve a *nemzetfejlődés* (nemzeti önrendelkezés, nemzeti integráció és identitás stb.) hasonló léptékű/részletezettségű elemzése *helyett* itt csupán e két kérdés rövid expozíciójára keríték sort.

1. A *tőkeviszony* horizontális és vertikális uralomra jutása (kiterjeszkedése és meggyökereződése) Európában a kelet-mediterrán (balkáni, anatóliai, arab-keleti és észak-afrikai) térség társadalmait *perifériaként* kapcsolta a tőkés centrumhoz, illetve annak kelet-közép-európai *félperifériájához*. E társadalmak fölzárkózási kísérletei – amelyek kezdeményezői és irányítói kezdetben a helyi, Európát megjárta vagy az európai viszonyokat (a centrumkapitalista modernizáció körülményeit) ismerő „ébredő elitek”⁹ voltak –, a „hosszú” XIX. században éppúgy, mint a „rövid” XX.-ban, és azon túl is, egészen napjainkig, a centrum államai (kiváltképp a két hegemon nagyhatalom, a XIX. században Nagy-Britannia, a XX. század második felében pedig az Egyesült Államok) következetes ellenállásába ütköztek.¹⁰

E kísérletek között történetileg az első Mohamed Ali egyiptomi pasa négy évtizedet felölelő kormányzása volt (kincstári földtulajdon-koncentráció, állam által irányított iparosítás, infrastruktúrafejlesztés, importhelyettesítő, merkantilista kereskedelempolitika stb.), amit az „európai koncert” britek vezette *katonai koalíciója* semmisített meg 1840-ben. Egy évszázad múlva, a Nílus-parti országban, ugyancsak *háború(s vereség)* (1967) mért kiheverhetetlen csapást a Gamal A. Nasszer által vezetett, a kelet-európai államszocialista országokkal szövetséges, *államkapitalista* rendszerre, majd még később hasonló sorsa jutott a szekuláris arab nacionalizmus alternatív változatát képviselő két baathista állam: Irak (1980-ban, 1991-ben, majd

véglegesen 2003-ban) és Szíria is (2011 után; még ha Bassár el-Aszad rendszere, jelentős belső-külső támogatásoknak köszönhetően, képesnek bizonyult is szembeszállni az USA és az Európai Unió asszisztálását élvező szaúdi–katari összeesküvéssel).¹¹

2. Az Oszmán Birodalom etnikailag és felekezetiileg sokszínű társadalmi számára – amelyek együttélését az iszlám jog nagyvonalú *hanafita* irányzatára épült oszmán jogrend szabályozta – az európai *nemzeti elv* érvényesítése súlyos nehézségekkel járt. A térség inherensen *közösségi* társadalmaitól –függetlenül attól, hogy a többségi szunnita iszlámhoz, valamelyik síita szektához, illetve keresztény vagy zsidó közösségekhez tartoztak – idegen volt (és maradt sokáig) az európai mintájú *nemzeti integráció*: a *szabad és egyenlő* (ti. korábbi partikuláris identitásaiktól megfosztott s a tőkés munkaerő-piacon *bérmunkásként* szabaddá és egyenlővé tett) *egyének* önkéntes társulása.

A Közel-Keleten, a XIX. utolsó és a XX. század első évtizedeiben, a modernizáció/kapitalizáció európai útját kikövező domináns ideológia, a *nacionalizmus* – és annak társadalmi interiorizálása, a *nemzeti identitás* – helyett párhuzamos, sőt, *versengő* szellemi és politikai áramlatok, illetve nekik megfelelő identitások formálódtak ki: pániszlamizmus, pánarabizmus, a regionális vagy lokális összetartozás-eszme különböző variánsai stb. Ezen túlmenően, az európai fejlődéssel ellentétben, itt nem halványodtak el a *premodern* közösségi szolidaritás: a felekezeti, kliensi-hűbéri és nemzetségi-törzsi kölcsönösség alakzatai sem (vagy ha időnként, egyes sikeres, „feltörekvési” időszakokban háttérbe is szorultak, válságok idején újból fölerősödtek). E „versengést” és általa a társadalmi integráció ambivalens, *fluid* jellegét tovább fokozta az I. világháború alatti és utáni brit–francia alkuk nyomán a térségre oktrojált területfelosztás: a *regionális államrendszer* kialakulása. Bármennyire mesterségesek, „kreáltak” voltak is a *történelmi Szíria* területén létrehozott államok, a területi állomány ezt követő *relatív* szilárdságának és tartósságának – ezen államok „jobb pillanataiban” – kétségtelenül volt nemzeti kohéziót erősítő hatása: az „irakiság”, „szíriaiság”, sőt, „(transz)jordániaiság” beépült az érintett társadalmak heterogén identitásszerkezetébe.

A nemzeti tényező e bonyolult képletét a *Nemzetek Szövetsége* által brit felügyelet alá helyezett (1922) dél-szíriai terület, a Jeruzsálemet magába foglaló, „mandátumos” *Palesztina* önálló, állami – vagy inkább „államszerű” – elkülönítése/elkülönülése „koronázta meg”. A *szentföldi* arabok és zsidók ellentéte több szempontból is egyedülálló esetet képvisel(t) a nemzeti önrendelkezési konfliktusok történetében. Az efféle konfliktusokban az önrendelkezési igény rendszerint (megkockáztatható: minden más ismert esetben) valamilyen (nemzet)állami (államszövetségi, birodalmi stb.) egészen belüli kisebb vagy nagyobb területre, illetve két vagy több állam „vitatott”, egymással érintkező területére irányul(t). Itt azonban egy földrajzilag rendkívül szűk (alig huszonöt és fél ezer km²-nyi) és – elsősorban a vízkészletek szűkössége miatt – gazdasági szempontból racionálisan megoszthatatlan terület egészére irányul(t) két, fokozatosan a nemzet minden attribútumára szert tett közösség önrendelkezési igénye.

II. A Kelet-Mediterráneum, ez a három világrész közötti kereskedelmi utak keresztesződésében elterülő régió a kora ókortól kezdve különleges *kapcsolati* szerepet töltött be a braudeli értelemben vett *világ-gazdaságokat (économies-mondes)*¹² egyetlen afro-eurázsiai térségbe szervező „nagy hálózati játszmában”.¹³ Az Ázsia és Európa/Észak-Afrika közötti transzkontinentális kereskedelemnek köszönhetően – a legendás *Selyemúton*, majd az ezredfordulótól előtérbe kerülő tengeri (az Indiai-óceán partjai mentén húzódó) útvonalakon a térségbe érkező kelet- és dél-ázsiai termékek forgalmának lefölözésével –, a Közel-, Közép-Keleten az anyagi termelés, a társadalmi szervezettség, a politikai-állami szervezet és a magas kultúra terén egyaránt kiemelkedő teljesítményű szárazföldi birodalmak emelkedtek fel,

Bizáncról az Abbaszida Kalifátuson át az Oszmán Birodalomig.¹⁴

A történelmi Szíria és Észak-Afrika oszmán-török meghódításával párhuzamosan (és részben épp e hódítás által ösztönözve) Nyugat-Európa – elsőként a két ibér-félszigeti monarchia – a XV. században nagyszabású tengerentúli expanzióba kezdett. A majd századokon át folytatódó s mindinkább *globális* elhivatottságú terjeszkedés sikere mögött az állt, hogy az európai „projektum” – e helyütt nem részletezhető feltételek egybeesésének köszönhetően¹⁵ – az *impérium* új típusát teremtette meg. Ez a birodalmiság a tengeri hatalmon s mögötte a világtengereken való biztonságos hajózáshoz szükséges sokoldalú műszaki és természettudományos ismeretek, készségek elsajátításán alapult.¹⁶ Következésképpen olyan „vektorcsokorra” emlékeztető (gyarmat)birodalmi szerkezet(ek) kialakulása volt – a hagyományos szárazföldi birodalmak „tintafoltszerű” alakzata helyett –, ahol „a birodalmi központ és az alávetett terület[ek] közötti hálózati összeköttetés [...] hosszú földrajzi távolságokon ível át.”¹⁷

Midőn Anglia a XVIII. században ezen új típusú birodalomépítés stafétáját átvette Hollandiától – egymást követő, győztes háborúk nyomán, amelyek betetőzése a rivális Franciaországot mind Amerikából, mind Indiából kiszorító *hétéves háború* volt –, majd a gyarmati expanziót az ipari termelésre alapozott *önfenntartó növekedés* szolgálatába állította (s vice versa),¹⁸ az angol/brit politika a Közel-Keletet – *relészerepével* együtt – gyarmatbirodalmi érdekeinek, mindenekelőtt India biztonságos megközelíthetőségének/megtartásának rendelte alá. Ezzel megváltozott – második korszakába lépett – a térség kapcsolati funkciója: a kelet- és dél-ázsiai importárak hagyományos elosztóközpont-szerepét fokozatosan a britek (és más európai gyarmatosítók) ázsiai gyarmataival való (tengeri és szárazföldi) összeköttetés váltotta fel. A térség további felértékelődéséhez vezetett, hogy a XIX. század 20-as, 30-as éveitől az Oszmán Birodalom (is) a nyugat-európai gyáripari termelés olcsó tömegáruja (főként a brit pamuttermékek) felvevőpiacává, majd később a nyugati tőke kivitel (a gyarmati függést elmélyítő infrastruktúra-fejlesztés, vasútépítés, hitelnyújtás stb.) fontos célországává vált.

A közel-keleti térség feletti fennhatóság ettől kezdve *megoszlott* a térségben érdekelttséggel és befolyással bíró külső hatalmak és a helyi államok között.¹⁹ Az e megosztás arányaival és módjaival kapcsolatos heves politikai küzdelem állt a XIX. században az Oszmán Birodalom sorsa körüli ún. „keleti kérdés” diplomáciatörténetének középpontjában.

A *Pax Britannica* nagyhatalmi erőterében London a Portához fűződő viszonyában (is) az *indirect rule* sajátos módszereit alkalmazta. Diplomáciájával (s ha kellett, haderejével/flottájával is) következetesen ellenállt az Oszmán Birodalom felbomlására irányuló külső (elsősorban orosz) nyomásnak, és fékezte a belső dezintegrációs – vallási-nemzeti megújulási, függetlenségi – törekvéseket is. A Porta fölé tartott politikai védőernyő alatt ugyanakkor London – a (kibővített) *kapitulációs* rezsim, a birodalmat behálózó konzuli hálózat s az oszmán-török elit soraiban szerzett informális befolyása révén, illetve olykor egyoldalú vagy az európai hatalmi koncerttel egyeztetett, adminisztratív-jogi és katonai eszközökkel stb. – szoros ellenőrzés alá vonta a számára stratégiaileg igazán értékes közel-keleti területeket.²⁰

A „keleti kérdés”-ben tehát a szekuláris érdekelletét az Egyesült Királyság és Oroszország között állt fenn. Ennek nem mond ellent, hogy a századfordulón a wilhelmiánus német imperializmus jelentette kihívás miatt – aminek leglátványosabb megtestesülése a „bagdadi vasút” megépítésére a *Deutsche Bank*nak juttatott oszmán-török koncesszió volt – London kompromisszumra: érdekszféráik elhatárolására, majd egyenesen katonai szövetségre kényszerült lépni előbb régi-új kontinentális vetélytársával, Franciaországgal (1904), azután a cári Oroszországgal is (1907). Ezt kockázat nélkül megtehetette, hiszen – egyrészt – a cári orosz birodalmi rendszer a bomlás jeleit mutatta: 1905 után, a Japántól elszenvedett háborús vereség s

az azt követő belpolitikai válság (forradalom) miatt már végképp nem álmodhatott II. Katalin egykori „görög tervének” – Bizánc orosz uralom alatt való föltámasztásának – valóra váltásától, s vele a tengerszorosok, a közel-keleti kereskedelmi és hadiutak és stratégiai posztok feletti ellenőrzés megszerzéséről. Másrészt: Franciaország is kénytelen volt szembenézni a német fegyverkezés veszélyével; Párizsban fölfogták, hogy a brit szövetség nélkül a Maghreb feletti francia uralom is könnyen veszélybe kerülhet.²¹

Az a körülmény viszont, hogy ezt követően az I. világháborúban az antant a katonai győzelmet csak külső, amerikai katonai támogatással s főként hitelekkel tudta kivívni, érzékeltette a *brit világhegemónia* alkonyát, és megelőlegezte az *új hegemón*, az USA fölemelkedését. Ám az amerikai *manifest destiny* globális érvényesítése – aminek első nyílt, politikai megfogalmazása a *wilsonizmus* volt – az amerikai gazdaság és társadalom előkészületlensége folytán ekkor még két évtizedre lekerült a napirendről, s egyidejűleg a rendszerváltozáson átesett Oroszország is visszavonult a nyugat-ázsiai, közép-keleti régióból. Ilyenformán az 1920-as évek elején a Közel-Keleten hatalmi vákuum keletkezett, ami azt a látszatot keltette, hogy a brit hegemónia helyreállítható és tartósan fenntartható. London és Párizs, (vissza)élve a wilsoni ihletésű (de az Egyesült Államok nélkül megalakult) Népszövetség „megbízásával”, zavartalanul (f)eloszthatta egymás között az Oszmán Birodalom arabok lakta területeit, s egy ideig korlátlanul érvényre juttathatta politikai és a gazdasági érdekeit az Arab-Keleten és Észak-Afrikában.

Ez a „kegyelmi állapot” tette lehetővé azt is, hogy London a *palesztinai mandátum* San Remóban (1920. április) rá (vagy inkább önmagára) osztott kötelmeiben nemzetközi jogi érvényre emelje egy nem túlságosan jelentős – tudniillik hivatkozott társadalmi bázisa, az európai diaszpórában élő zsidók körében is csupán mérsékelt érdeklődést kiváltó – politikai mozgalomnak, a *cionizmus*nak – amúgy igen ambivalens formában – tett ígéretét.²² Ez a „megfontolatlan” vagy legalábbis nem kellően végiggondolt lépés ott és akkor, persze, *ésszerű* volt, vagy annak látszott: a brit kormány a létrehozandó zsidó *national home*-ra mint a közel-keleti brit jelenlét legszilárdabb támaszára számíthatott a nemzeti-vallási ébredés időszakát élő arab világban. Ezáltal azonban – mint fentebb utaltunk rá – ezen a földrajzilag rendkívül szűk területen megoldhatatlan nemzeti(ségi) konfliktust generált, amely hamarosan a térség nemzeti–állami fejlődésének középpontjába került, s a legutóbbi időkig megszakítatlanul ott is maradt.

Miután Európában az első világháborúhoz vezető nagyhatalmi ellentétek egy bő évtized elteltével elkerülhetetlenül kiújultak – az „ismétlés”, a „bohózat” (ti. a hitleri agresszió) ezúttal is súlyosabb katasztrófával járt, mint az 1914–18-as eredeti „tragédia” –, egycsapásra megszűnt a hatalmi vákuum a Közel-Keleten is. A fasiszta Itália a Tripolitánia és Kyrenaika egyesítésével létrehozott Líbiát (amelyet 1934-ben Olaszország részévé nyilvánítottak) hídfőállássá kívánta tenni megalomán terve, az „új római birodalom” és az olasz kelet-afrikai gyarmatbirodalom megvalósításához.²³ Ami pedig a náci Németországot illeti, a német geopolitikai hagyományon nevelkedett vezérkar egy része – jelesül Erich Raeder flottatengernagy, a *Kriegsmarine* vezetője – világosan fölismerte, hogy az Egyesült Királyság mint tengeri hatalom s birodalom legyőzésének kulcsa a Földközi-tenger feletti ellenőrzés megszerzése. Ha Hitler nem ragaszkodott volna ahhoz, hogy a német főerőket a Szovjetunió elleni, számára föltétlen elsőbbséget élvező hadjáratra tartalékolja, s Eric Rommelt az *Afrika Korps* élén, 1941 februárjában, nem csupán két páncélos hadosztály élén és alapvetően védelmi feladatokkal küldte volna Észak-Afrikába, a háború (ki)menete(le) másként alakul(hatot)t volna.²⁴

A megismételt, immár globális – *világuralmi* – horizontú német agresszió megfékezéséhez – mint tudjuk – az európai antifasiszta hatalmak összefogása ezúttal is elégtelennek bizonyult; Amerikának újfent a brit–francia–orosz/szovjet szövetség mellé kellett

állnia. Ám amint a függöny legördült, nyilvánvalóvá vált, hogy a régi szereposztásnak a Közel-Keleten is végleg le kell kerülnie a színlapról.

Az államközi rendszer háború utáni átalakulása a térségben mélyreható hatalmi átrendeződéshez vezetett. Az ENSZ 1947. novemberi palesztinai felosztási tervének amerikai és szovjet elfogadása – szemben a brit tartózkodással –, majd Izrael Állam „versengő” elismerése,²⁵ egy évtizeddel később pedig a *szuezi háborús válságban* (1956) a bár ellentétes intenciójú, mégis egybeeső amerikai és szovjet fellépés az Egyiptom elleni izraeli–brit–francia agresszióval szemben, világossá tette, hogy a Közel-Kelet térsége mindkét vezető nagyhatalom számára túlon túl is fontossá vált ahhoz, hogy sorsát immár *másodrangú* európai hatalmakra bízják. A bipoláris államközi rendszerben a közel-keleti „kapcsolótáblának” (is) csupán két „kezelője” maradhatott.²⁶

A merőben új nagyhatalmi képlet azonban azt is magában foglalta, hogy a brit (és francia) uralom – azaz az addigi *koloniális* természetű viszony – megszűnésével a térség intézményes politikai szereplőinek *cselekvési szabadsága* jelentősen kiszélesedett. A jórészt fiatal, „mesterséges” közel-keleti arab államok – különösen azután, hogy a hatalom politikai elitjük *második nemzedéke* (nasszeristák, baathisták, nacionalisták/kommunisták) kezébe került – a geopolitikai „játszma” önálló vízióval és mozgástérrel rendelkező aktorai lettek. És bár gazdasági-társadalmi céljaik megvalósítása érdekében igazodniuk kellett a nagyhatalmak geopolitikai és ideológiai érdekeihez és elvárásaihoz, *utasításoknak* már nemigen engedelmessé váltak. A Közel-Keleten nem létezett jaltai módra kijelölt amerikai–szovjet érdekszféra-elhatárolás, s az európai dominanciát fokozatosan fölváltó amerikai hegemonia éppúgy nem tarthatta „rövid pórázon” a Nyugattal együttműködő közel-keleti államokat (Törökországtól Izraelen át Iránig), mint ahogyan 1956 után a szovjet érdekérvényesítés is közvettebb és jóval korlátozottabb volt saját partnerállamaival – Egyiptommal, Szíriával, Irakkal, Dél-Jemennel, Szudánnal vagy Szomáliával – kapcsolatban, mint a kelet-európai szovjet külső birodalomban. Ez a megállapítás kiváltképpen igaz Izrael politikailag egyedülállóan (ön)tudatos, képzett és elhivatott vezetésére. Ben Gurionék a Zsidó Állam fennállásának első éveiben éppen Izrael nem kellően megalapozott nagyhatalmi támogatottsága²⁷ miatt hátrították el az államközi kapcsolatok rendezésére irányuló szíriai (1949) és egyiptomi (1954) kezdeményezéseket.²⁸

A térség geopolitikai szerepe a XIX–XX. század fordulójától kezdve új tényezővel egészült ki, aminek jelentősége a II. világháborút követő páratlan gazdasági növekedés viszonyai között vált meghatározóvá. Megkezdődött a térség – mint nemsokára kiderült – egyedülálló méretű *szénhidrogén-kincsének* föltárása, kiaknázása és forgalmazása.²⁹ A kőolaj és a földgáz XX. századi világgazdasági szerepének saját „geopolitika-története” van,³⁰ aminek egyik nagy fejezete a Közel-Keleten íródott – s íródik tovább napjainkban is.

E tanulmány gondolatmenete szempontjából elegendő azt megállapítanunk, hogy a brit gyarmatbirodalom felbomlása után – általánosabban: a *dekolonizáció* lezárulásával – a térség hosszú idejű *kapcsolati* szerepe *harmadik* nagy korszakába lépett: immár a szénhidrogén-mezők, a térséget behálózó kőolaj- és földgázvezetékek, illetve a nyersolajszállítás transzkontinentális (a három nagy tőkés centrumrégiót ellátó) tengeri útvonalainak ellenőrzése vált elsődlegessé. Legkésőbb az 1960-as évektől a régió minden új s újabb politikai-katonai konfliktusa „kőolajszagúvá” vált, és a *Kőolaj-exportáló Országok Nemzetközi Szervezetének* (OPEC) önálló arab részlege, az OAPEC a térség legbefolyásosabb nem-állami szereplőjévé lépett elő, sőt, mit több: az 1973-as kőolajválság kirobbantásával egyenesen *világtörténelmet* írt.³¹

A hidegháborúban Washington és Moszkva, miközben folyamatosan igyekeztek egymás rovására nagyobb befolyásra szert tenni a térség egészében, vagy annak egyik-másik pontján,³² a

Közel-Keleten (is) előnyben részesítették a „kondominiumi” (társuralmi) partnerséget az egyoldalú, a másik felet fölöslegesen provokáló lépéseknél. Az alapvetően paritásos erőviszonyok az 1960-as években (inkább) a szovjetek, 1973 után pedig (egyértelműen és egyre inkább) az amerikaiak javára módosultak.

E hozzávetőleges geopolitikai/nagyhatalmi egyensúlynak az 1970-es évek végén a „tágabb” közel-keleti status quo részleges fölborulása vetett véget. A két vezető nagyhatalom biztonságpolitikájában hagyományosan (a brit–orosz időkig visszanyúlón) kulcsszerepet betöltő Irán,³³ illetve Afganisztán³⁴ politikai rendszereinek – alapvetően belső társadalmi-politikai folyamatokra visszavezethető – destabilizálódása, majd bukása az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót egyaránt fölkészületlenül érte.³⁵ Iránban Ruholláh Homejni iszlám forradalmi rezsimje az Egyesült Államokkal nyíltan ellenséges politikát hirdetett meg, Afganisztánba pedig – a polgárháborúba szédült baloldali rendszer megmentésére, és megelőzendő egy, a szovjet külső biztonságot fenyegető politikai fordulatot – szovjet csapatok vonultak be.

Bár eleinte úgy tűn(het)t: mindkét fejlemény a szovjetek regionális pozícióit erősíti, ennek épp’ az ellenkezője történt. Egyrészt Moszkva nem volt képes stabil belső rendet teremteni Afganisztánban; a megszállás anyagi terhe és az emberveszteségek demoralizáló hatása az államszocialista rendszer válságának, majd a Szovjetunió felbomlásának katalizátorává vált. Másrészt Irak, engedve az iráni forradalom felforgató hatástól rettegő Öböl menti olajmonarchiák és mögöttük az Egyesült Államok biztatásának, valamint – tegyük hozzá – a Baath teljhatalmat szerzeatt vezetője, Szaddám Huszein megalomán hatalmi ambícióinak, 1980 szeptemberében megtámadta Iránt, és ezzel részlegesen szembefordult a Szovjetunióval, addigi első számú szövetségeseivel.³⁶ Szaddám számítása az volt, hogy a rendszerváltó Irán elleni, könnyűnek ígérkező háború jutalmaként Bagdad a Nyugat privilegizált szövetségesei közé emelkedhet, átvéve akár Irán korábbi regionális *középhatalmi* és csendőri szerepét is. Az iraki vezető azzal is kalkulált, hogy mivel Kairó nem sokkal korábban (1979. március) különbékét kötött Tel-Avivval, s emiatt Egyiptomot, az arab világ hagyományos vezető államát kizárták az Arab Ligából, országa számára történelmi esély kínálkozik az arab világon belüli vezető szerep megszerzésére, ő maga pedig „második Nasszerré” léphet elő.³⁷ Bagdad azonban ezzel egy olyan bonyolult regionális játszmaiban „emelte a tétet”, és játszott ki erős(nek látszó) kártyalapot, amelyet képtelen volt uralni, sőt, jószerivel még áttekinteni is, s amelyben végül – háromszázezer iraki s ugyanannyi vagy még több iráni állampolgár (főleg alkotóerejének teljében lévő férfi) és az 1970-es években elért impozáns iraki *modernizációs* sikerek fölállódozásával – *következményeiben katasztrofális* vereséget szenvedett.

Az Egyesült Államok számára Irak beemelése a szövetséges közel-keleti államok: Izrael és Egyiptom, Szaúd-Arábia és Jordánia mellé *elvileg* reális opciót képviselt, amivel szemben – ismét: *elvileg* – nem jelent(het)ett (volna) föloldhatatlan ellentmondást a palesztin kérdésben tanúsított intranszigiens iraki álláspont, hiszen az a szoros amerikai–szaúdi kapcsolatoknak sem volt akadály. Hogy az iraki baathista rendszer – miután eleget tett a rábízott/vállalt feladatnak: útját állta az iráni síita-forradalom „exportjának” – végül mégis fölösleges „nyűggé”, sőt, veszélyforrássá vált, amitől mind az USA, mind az Öböl-monarchiák, mind pedig Izrael szabadulni akart, annak többféle érdek egybeesése volt az oka.

Először is, Szaddám Husszein semmilyen jelét nem adta annak, hogy Egyiptomhoz hasonlóan kész lenne rendezett kétoldalú kapcsolatra lépni Izraellel. A Zsidó Állam szemében emiatt a középhatalmi státuszú, felfegyverzett Irak léte és további erősödése komoly biztonsági kockázatot jelentett – amint azt az épülő *osiraki atomreaktor* izraeli lerombolása (1981. június) nyilvánvalóvá is tette.

Másodszor, Szaúd-Arábiának és az olajmonarchiáknak a modern és szekuláris Irakra

csakis addig volt szükségük, amíg a (képzelt vagy valós) iráni fenyegetéssel számolniuk kellett. Az iraki „modell” – ahogyan az 1960-as években a nasszeri Egyiptomé is – veszélyes kihívást jelentett a kőolajgazdagságot archaikus, premodern, törzsi kapcsolatokon nyugvó társadalmi-politikai berendezkedésük konzerválására felhasználó rezsimek számára.

Harmadsorban, Szaddám hiába „gondolta el” el Irakot a Nyugattal stratégiai szövetségben lévő államként, Washingtonban fölmérték: a világgazdaságban Irak számára „kiutalt” félperiferiális pozícióról a centrum felé elmozduló, *feltörekvő* – magas műszaki fejlettségű, erős, független gazdasággal és nagy létszámú, képzett lakossággal rendelkező – ország a térség arab társadalmi számára potenciális vonzási pólussá válhat, s mint ilyen, az amerikai gazdasági és politikai befolyás felszámolását célul kitűző regionális összefogás „zászlóshajója” lehet.³⁸

Az Irakkal való leszámolás eszköze az első öbölháború nyomán kiújult iraki–kuvaiti ellentétek kihasználása, sőt, *tudatos kiélezése* volt: April Glaspie bagdadi amerikai nagykövét és Szaddám Husszein 1990. július végi tárgyalásainak nyilvánosságra kerülése óta joggal vélelmezhető, hogy George Bush kormánya szándékosan „ugrasztotta be” Szaddámot a Kuvait elleni háborúba, hogy azután egy nemzetközi koalíció élén megtörje a bagdadi rendszer katonai erejét, és Irakot mint *korlátozott szuverenitású*, jelentősen dezindustrializált államot pozícionálja újra a közép-keleti amerikai stratégiában.³⁹

Az amerikai elgondolás izraeli „kiegészítése” volt a *Palesztin Felszabadítási Szervezet*nek készített *csapda* is, amelyet azonban az akkor még intellektuális és intézményi-szervezeti tekintetben egyaránt ereje teljében lévő tuniszi PFSZ-vezetésnek, élén Jasszer Arafattal, sikerült kikerülnie.⁴⁰

A második Öböl-háború után, amit nem sokkal követett a Szovjetunió felbomlása, az Egyesült Államok a Közel-Keleten (is) nagyhatalmi ellensúly nélkül építhette ki politikai-katonai pozícióit. Egy ideig úgy tűnt, hogy az USA – Bill Clintonnal, a fiatal, dinamikus demokrata elnökkel az élén – azáltal fogja biztosítani hosszú távú érdekeit, hogy kiváltságos helyzetét a térség államai közötti *kiegyezés* megteremtésének szenteli. Clinton, a *liberális multilateralizmus* (Warren Christofer) és a *liberális internacionalizmus* (Madeleine Albright) között egyensúlyozva,⁴¹ az arab államok tartós szövetségének megalapozása érdekében – helyes helyzetfölsimeréssel – elsődleges szerepet szánt a Palesztinában szemben álló erők közötti történelmi kompromisszum elérésének. Ezt mutatta már Jichak Samir kormányának tárgyalóasztalhoz ültetése is 1991 őszi Madridban – ami még a (konzervatív multilateralista) Bush–Baker-páros érdeme volt –, majd az 1993. szeptemberi *washingtoni nyilatkozathoz* (Jichak Rabin és Jasszer Arafat „kézfogójához”) elvezető oslói, titkos izraeli–palesztin tárgyalások „szponzorálása”, illetve a békefolyamat menetrendjének elkészítéséhez nyújtott háttértámogatás. A clintoni vízió nyert kifejtést Simon Peresz⁴² veterán izraeli munkapárti vezető széleskörű regionális és nemzetközi visszhangot kiváltó „Az új Közel-Kelet” c. könyvében is.⁴³

A nagyszabású kísérletet azonban, amely felölelte Clinton mindkét elnöki periódusát, J. Rabin meggyilkolása már 1995 novemberében megrendítette, majd a 2000. júliusi Camp David-i amerikai–izraeli–palesztin csúcstalálkozó fiaskója, illetve a szeptember végén – a demokrata elnök mandátumának utolsó hónapjaiban – kirobbant *második intifáda* tragikus kudarcra kárhóztatta.⁴⁴

2001 mind az Egyesült Államok, mind Izrael–Palesztina – és végeredményben az egész Közel-Kelet – jelenkori történelmében gyökeres fordulatot hozott. A George W. Bush elnökké választásával hatalomra jutott „neokon” *reakció* az USA-ban – egyfelől,⁴⁵ másfelől az Ariel Saron nevével fémjelzett intranszigenz *revizionista cionizmus*⁴⁶ Izraelben, szakított az addigi többé-kevésbé tárgyalásos, kompromisszumkereső politikával, a nyílt erő(szako)t helyezte előtérbe, és *unilaterális* nagyhatalmi/nemzeti érdekérvényesítésre tért át. A Bush–Saron-tandem

„ideális” párost alkotott: az izraeli miniszterelnök feltétel nélkül támogatta az Irak ellen 2003. márciusában megindított amerikai–brit hadjáratot s mögötte az amerikai *Nagy Közel-Kelet Kezdeményezést*,⁴⁷ a *Palesztin Nemzeti Hatóság* (a palesztin nemzeti önrendelkezés intézményes képviselőjének) módszeres szétverését pedig – amely pontot tett az egy évtizedes békefolyamatra – a „terrorizmus” elleni világméretű harc nevében hajtotta végre, amit a 2001. szeptember 11-i merényletsorozat után a Bush–Cheney-kormányzat Washington kül- és biztonságpolitikájának prioritásává emelt.⁴⁸

Az amerikai neokonzervativizmus és az izraeli radikális, világi jobboldal „összeborulásának” eseménytörténeti szintje mögött az 1970-es évekig visszanyúló, konjunkturális-ciklikus gazdasági és társadalmi folyamatok s ezek politikai-ideológiai leképeződései húzódtak meg.

Noha ezek teljességre törekvő ismertetésére e keretek között nincs lehetőség, mindazonáltal ha elfogadjuk Slavoj Žižek tézisét, amely szerint, a (neo)liberalizmus mint politika(i) doktrína a 2001-es terrortámadással, mint gazdasági elmélet és gyakorlat pedig a 2008-ban kitört globális pénzügyi válsággal véget ért, e „vég kezdetét” az 1968-as „világforradalmat” (Wallerstein) követő „thermidor”: a „csendes többség” nixoni „ellenforradalma” jelentette.⁴⁹ A „restaurációra”, azaz a megrendült és hanyatló szakaszába jutott amerikai hegemonia fenntartására irányuló kísérlet előbb a „reaganomics”-ban öltött testet, majd a hidegháború amerikai megnyerése nyomán keletkezett clintoni „illuzionista évtized”⁵⁰ múltán, G. W. Bushnak az USA és a világ egésze szempontjából is katasztrofális országlásába torkollott.

Az „amerikai évszázad” végét Paul Kennedy már 1988-ban „A nagyhatalmak tündöklése és bukása” c. nagyívű történeti munkájában regisztrálta.⁵¹ Kennedy, majd az ő nyomdokain sokan mások arra mutattak rá, hogy a négy évtizedes hidegháborús hadviselés és győzelem ára az volt, hogy az Egyesült Államok *lemaradt* (tudniillik elveszítette a II. világháborúban megszerzett versenyelőnyét) a tőke másik két centrumrégiójával, a Japán-, majd később Kína-központú kelet-ázsiai, illetve az Európai Közösségek által megtestesített, Németország vezette európai gazdasági erőközponttal folytatott világpiacon versenyben.

1991-ben az Egyesült Államok, fennállása óta első ízben, úgy indított/viselt háborút a Perzsa-/Arab-öbölben, hogy annak anyagi terheit szinte teljes egészében szövetségeseire/klienseire: Szaúd-Arábiára és az olajmonarchiákra, illetve részben nyugat-európai és kelet-ázsiai államokra hárította. Az ezt követő évtized csalóka konjunktúrája – a *dot-com*-„buborék” felfúvódása és a meglóduló ingatlanpiaci spekuláció – nagyrészt fedezte a Clinton-adminisztráció növekvő külhoni szerepvállalásainak horribilis költségeit (is). Amikor pedig 2000–2001 fordulóján az internetbuborék kipukkadt, a jegybank szerepét betöltő FED, a recesszió megelőzése céljából, drasztikusan leszállította a jegybanki kamatlábat, ami által olcsó pénzzel árasztotta el az amerikai gazdaságot, felgyorsítva az ingatlanspekuláció folyamatát. Végül a szeptember 11-i terrortámadás a tíz évvel korábban teremtett precedenst *szabállyá* változtatta: „A tragédia napja után a közgazdasági gátlások elmúltak [...] A kutatóintézetek, a lapok és a pénzügypolitikai kormányzati szervek irányából [...] felhangzott az új korszak prelűdje: egy kis deficit és egy kicsivel nagyobb infláció még nem a világvége.”⁵² Henry Kissinger, a konzervatív-realista amerikai külpolitikai irányvonal veterán képviselője, hiába mutatott rá 2001-ben az unilaterális amerikai katonai szerepvállalás kiterjesztésének súlyos gazdasági korlátaira és politikai veszélyeire,⁵³ a neokon vezetés a *hitelre történő túlfegyverkezés* és a *világcsendőri* szerep fenntartásának lehetőségét határtalannak hitte, s nem volt hajlandó mérsékletet tanúsítani a *Greater Middle East* kőolajforrásai feletti hosszú távú (katonai) ellenőrzés megszerzésében.

Az USA, ahol már az 1990-es években a reáljövedelmek emelkedését jóval meghaladó fogyasztásnövekedés következett be, s a háztartások nettó megtakarítási rátája a nyolcvanas

évekbeli 10 százalékos körüli értékről a 2000-es évek elejére a nulla közelébe csökkent, az évezred első évtizedében fenntarthatatlan folyó fizetésimérleg-hiányt halmozott fel, amit a *feltörekvő* gazdaságokból származó források, s főként az Ázsiában lejegyzett amerikai állampapírok fedeztek. A 2000-es években a világon keletkezett megtakarítási többlet háromnegyedét az amerikai gazdaság szívta fel. Az USA túlköltekezésére, persze, nem kerülhetett volna sor az ázsiai országok – elsősorban Kína – exportösztönző és megtakarítási kényszerhez vezető gazdaságpolitikája nélkül. Az Egyesült Államok folyó fizetési mérlegének hiányával szemben Kína és más kelet-, délkelet-ázsiai országok többlete állt.⁵⁴

De térjünk vissza a „palesztinkérdéshez”. Ariel Saron bevégezetlen⁵⁵ politikai tervének öröksége: az izraeli politikai elit, sőt, az izraeli társadalom többségének 2001 után kiformalódott diszpozíciója valójában *visszakanyarodás* a palesztin nemzeti érdekek figyelembevételének sok évtizedes, egészen az 1990-es évek elejéig tartó elutasításához. Ez a beállítódás azonban *inkompatibilis* a Bush-korszak utáni, megváltozott amerikai regionális érdekfelfogással és az ezeket az érdekeket kifejező, új Nyugat-Ázsia-politikával.⁵⁶ A jól láthatón *széttartó* amerikai és izraeli regionális politika közötti viszony hosszú távú következményei egyelőre inkább csak sejthetők. Mindazonáltal nem feltételezhető, hogy a két régóta (s nyilvánvalóan még hosszú ideig) szövetséges hatalom kényszerű alkalmazkodási folyamatában ne az USA – a relatív meggyengülése ellenére változatlanul legerősebb világhatalom – érdekei kerekednének fölül. Várható, hogy Washington pénzügyi rendszerének, gazdaságának rendbehozatalához és új növekedési pályára állításához – ami globális érdek is, s ezért joggal számít a két fő rivális centrumrégió, az Európai Unió és Kína/Kelet-Ázsia támogatására – rövid és középtávon stabil és viszonylagos „közmeggyőződésen” (Bibó) nyugvó államközi rend(szer) megteremtését teszi külpolitikájának középpontjába. Emiatt arra lehet számítani, hogy az USA igyekszik több lábra állítani közel-keleti kapcsolatrendszerét (is). Az ez irányba mutató jelzések jelenleg inkább *közvetett* formában mutatkoznak meg.

Az „arab tavasz” fejleményeiben megnyilvánult, a térség egészét érintő társadalmi robbanásra, amely az Egyesült Államokkal szövetséges, általa hosszú éveken át támogatott vagy megtűrt helyi kormányzatok bukásához vagy megrendüléséhez vezetett, azért is kerülhetett sor, mert Washington „levette a kezét” ezekről a rendszerekről: zöld utat adott az évek óta esedékes, elodázott változásoknak. A *részleges amerikai visszavonulás* ugyanakkor lehetővé tette azt is, hogy a térségben érdekelt középhatalmak – külsők, mint Franciaország, az Egyesült Királyság vagy Oroszország, illetve régióbeliek: így Törökország, Irán, Szaúd-Arábia vagy Katar – nagyobb cselekvési szabadsághoz jussanak érdekeik érvényesítéséhez. A Kadhafi-rendszer megdöntése Líbiában, csakúgy, mint a szekuláris arab nacionalizmus (Algéria mellett) utolsó bástyájának számító szíriai baathista rendszer elleni *összeesküvés* és *zsoldosháború*,⁵⁷ enélkül aligha következhetett volna be.

Az USA regionális szövetségeseinek megnövekedett mozgásteret mindazonáltal behatárolt(nak tűnik). A Szíria elleni háború az Irak amerikai–brit kiiktatása utáni vákuum betöltésére és közel-keleti középhatalmi pozícióra aspiráló Irán *visszaszorítását* (is) szolgálta – ami főként Izrael és az Öböl-monarchiák (Szaúd-Arábia és Katar) érdekében állt. A Bush-kormányzat idején (2007-ben) részletes hadászati tervek készültek közös izraeli–amerikai(–török) háború megindítására (izraeli, *taktikainak* mondott nukleáris fegyverekkel) Irán ellen.⁵⁸ Az Obama-kormányzat ettől az opciótól visszalépett: úgy „húzta be a féket”, hogy a nemzetközi (és az amerikai) közvélemény szemében Washington ne érje komoly presztízsveszteség. Amerika lemondott a Szíria elleni „korlátozott” katonai csapásról is, amivel az Aszad-kormányzatot *szaringáz* bevetésének gyanúja/vádja miatt fenyegette meg, komoly szolgálatot téve egyúttal Izraelnek is, azzal, hogy Damaszkuszt rákényszerítette vegyifegyver-arszenáljára ENSZ-

ellenőrzéssel történő megsemmisítésére. Ezután pedig elérte, hogy Irán a Biztonsági Tanács öt állandó tagjával és Németországgal hat hónapra szóló megállapodást írjon alá atomprogramjának revíziójáról, amit azután az érintettek, 2015 júliusában, végleges formába öntöttek. Az egyezmény megszüntette Irán több évtizedes nyugati kiközösítését, előre vetítve Irán államközi kapcsolatainak kiszélesedését és jövőbeli aktív regionális szerepét. Beleértve azt is, hogy Teherán az USA (és a NATO) számára alternatív partner lehet a látványosan erodálódó és diszkreditálódó, egyre kevésbé vállalható szaúdi vahabita rendszerrel szemben. Ez részben már meg is valósult azzal, hogy Irán – Oroszország oldalán – a *Daesh* (az *Iszlám Állam*) elleni nemzetközi katonai koalíció elfogadott és megkerülhetetlen résztvevőjévé vált, ami Moszkva és Teherán szíriai együttműködésében különösen is szembetűnő.

IV. A kelet-mediterrán térség geopolitikai szerepe 2008/2011 óta jelentős átalakuláson ment/megy át. A változás mindenekelőtt a régió *longue durée*-s meghatározottságát érinti, ami természetesen kifejti hatását a két középidejű *konjunktúrára*, a világ gazdaság hierarchiáján belüli pozícióra és a nemzeti integráció állapotára is. Úgy tűnik, a Közel-Kelet *strukturális* jelentőségű *kapcsolati* funkciója, *negyedik* (hanyatló) korszakába lépett.

Mindenekelőtt amiatt, hogy a világ gazdaság centruma (ismét) Kelet-Ázsiába helyeződik/helyeződött át, és a globális világrendszer immár első számú kérdésévé a *hegemóniavált(oz)ás* lehetősége és mikéntje vált – az a kérdés tehát, hogy Kína kitölti-e az amerikai hegemonia megkérdőjeleződése/meggyengülése által támasztott űrt, és ha igen, e globális szerepkört milyen (örökölt, illetve részben vagy egészen újszerű, saját, hagyományos politikai kultúrájával konform) szabályok érvényre juttatásával kísérli meg eljátszani⁶⁰ –, a térség évezredes, különleges, globális geopolitikai funkciója *vesztett jelentőségéből*.

A leértékelődést valószínűsíti az is, hogy a centrumállamok gazdasága számára a közel-keleti szénhidrogén-vagyon azelőtt *vitális* fontossága⁶¹ mérséklődött. Egyrészt, a szénhidrogén-bányászat új eljárásai (nevezetesen a *fracking*, a hidraulikus kéregrepszteszes technológia) elterjedése kitermelhetővé tette a palaolaj-/palagázkészleteket, amelyekből az USA (is) rendkívül gazdag tartalékokkal bír. Másrészt, az Európai Unió magországi diverzifikálni tudták szénhidrogén-beszerezéseiket, illetve megkezdték az áttérést alternatív, megújuló energiaforrások felhasználására. Ennek nem mond ellent, hogy azok a továbbra is *kolosszális üzleti érdekek* és konkurenciaküzdelmek, amelyek a térség szénhidrogén-vagyonra – nevezetesen a Perzsa-/Arab-öböl közepső vidékén, Katar és Irán felségterületén található hatalmas *földgázmező* – világszerte értékesítésével kapcsolatban állította/állítja szembe egymással az érdekelt közép-hatalmakat, fontos (egyesek szerint, *meghatározó*) szerepet játszottak a szíriai lázadás kirobbantásában és az Aszad-rendszer megdöntési kísérletében.⁶²

Jegyzetek

¹ „Egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat. Szeptember 11. tragédiájától a pénzügyi összeomlás bohózatáig”, *Eszmélet*, 84. sz. (2009. tél). Melléklet. Žižek szerint, a liberális demokrácia politikai utópiájának tragikus összeomlását 2001. szeptember 11-én a 2008-as pénzügyi válság: a globális kapitalizmus gazdasági utópiájának bohózatszerű bukása követte. És Marcusét idézve hozzátesszi: „néha a bohózat formájában történő ismétlődés szörnyűségesebb, mint az eredeti tragédia.” 10.

² [...] a posztmodern képviselői a múltat metafizikai kacatként kidobták a történettudomány tárházából” – írja Magyarics Tamás (Frederic Jameson nyomán): „Klió és/vagy Kalliopé? A posztmodern amerikai történetírás néhány kérdése”, *Aetas*, 1996. 1. sz. . <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00001/magyar.html>. (2009.12.15.) Jameson monografikus posztmodern-bírálat: *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham, NC, Duke University Press, 1991.

³ Ez, mint közismert, elsősorban Francis Fukuyama *A történelem vége* c. elhíresült esszéjével (*Valóság*, 1990. 3. sz. 16–31. és *Világosság*, 1990. 1. sz. 9–24.), majd könyvével (*A történelem vége és az utolsó ember*, Budapest, Európa Kiadó, 1994) kapcsolódott össze.

⁴ A *geohistoria* (*géo-histoire*) fogalma Fernand Braudeltől ered, és a földrajztudománynak azt az irányzatát jelöli, amely valamely tér(ség) gazdasági-társadalmi kiépülését (*construction*) a *longue-durée* (hosszú időtartam) alapján ábrázolja. A geohistoria tudománytörténetileg összekapcsolódik a *globális történelem* irányzatával: mindkét rész-vagy transzdiszciplina közös pontja a változások fokozatosságát hangsúlyozó episztemológiai pozíció. A geohistoriával közeli kapcsolatban álló kutatási irányzat a *metageográfia*, illetve a *történeti földrajz* is. Lásd Nicolas Jacob-Rousseau: „Géohistoire/géo-histoire : quelles méthodes pour quel récit ?” *Géocarrefour*, Vol. 84/4, 2009. 211–216. <http://geocarrefour.revues.org/7598> (2016.09.12.)

⁵ *Greater Middle-East*; az ezzel a névvel illetett „kezdeményezést” (*Initiative*), amely az amerikai külpolitika megváltozott feladatait fogalmazta meg a Pakisztántól és Afganisztántól Iránon, Közép-Ázsián és Törökországon át Izrael–Palesztináig terjedő „válságívben”, a Bush-kormányzat 2004-ben hirdette meg, összhangban a 2001. szeptember 11-i terrortámadásra válaszoló, 2002-ben kiadott amerikai nemzetbiztonsági stratégiával. Számítalan kritikai elemzése közül ld. pl. Marina Ottaway – Thomas Carothers: „The Greater Middle East Initiative: Off the a False Start”, Carnegie Endowment for International Peace, 29 March 2004. <http://www.carnegieendowment.org/files/Policybrief29.pdf> (2010.01.27.)

⁶ Fernand Braudel a háromféle: eseménytörténeti, konjunkturális-ciklikus és strukturális (ti. a társadalmak alapszerkezetéig hatolóan hosszú időtartamú [longue durée]) történeti-idő-konceptióját – amelynek kidolgozására a lévi-strausszi strukturalista antropológiával folytatott vitája készítette – először *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* (Budapest, Osiris Kiadó, 1996) c. monumentális, három részes monográfiájában érvényesítette, majd az *Annales* 1958/4. számában megjelent „A történelem és a társadalomtudományok: a hosszú időtartam” c. tanulmányában (*Századok*, 1972. 106. évf. 4-5. sz. 988–1012.) elméletileg is kifejtette. A kérdéskör egyik legújabb magyar nyelvű értelmezését lásd: Takács Erzsébet: „Struktúra, mélység szint vagy hosszú időtartam? Lévi-Strauss, Gurvitch és Braudel vitája antropológiáról”, http://www.atelier-centre.hu/hu/content/takacs-erzsabet-struktura-melyseg-szint-vagy-hosszu-idotartam-levi-strauss-gurvitch-es-braude#_ftnref24. (2010.01.29.)

⁷ A modern (kapitalista) vilárendszer centrum és periféria viszonyaként való, alapvető létezési módját Immanuel Wallerstein, a vilárendszer-„iskola” egyik megalapozója egyszerű, didaktikus formában mutatja be *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe* c. munkájában (Budapest, l’Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány, 2010.)

⁸ A vilákapitalizmus centrumában és perifériáján végbemenő nemzeté válás „szerves”, illetve „szervetlen” fejlődési modelljét magyar nyelven Ágh Attila vázolta fel: „A nem európai nemzeti fejlődés sajátosságai”, *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei*, XXX. kötet, 1981. 1. sz. 45–66.

⁹ A fogalom Niederhauser Emilé: *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.

¹⁰ Samir Amin a *feltörekvő országokról* (*pays émergents/emergent states*) s általában a feltörekvés (*émergence/emergence*), fogalmáról írt tanulmányában, a térség három, népességben és gazdasági teljesítményben legfontosabb állama, Egyiptom, Törökország és Irán XIX–XX. századi történetében több ilyen feltörekvési kísérletet ismertet és jellemez, majd arra a következtetésre jut, hogy ezeket a kísérleteket mindannyiszor a centrum imperialista hatalmainak közvetlen vagy közvetett beavatkozásai hiúsították meg. Samir Amin: „Egyiptom, Törökország, Irán: az elvetélt »feltörekvés«”, *Eszmélet* 104. sz. (2014. tél), 39–60.

¹¹ Lásd erről Sógor Dániel fontos cikkét: „Nem arab és nem tavasz, nem forradalom és nem polgárháború. A szíriai válság és az »arab tavasz« mérlege”, *Eszmélet* 208. sz. (2015. tél), 82–107.

¹² Braudel a XIX. században fokozatosan a glóbusz egészére kiterjedő európai (kapitalista) világgazdaságtól (*économie mondiale*), fogalmilag megkülönbözteti a korábbi korok világ-gazdaságait (*économies-mondes*), amelyek organikus egészt alkotó autonóm gazdasági-társadalmi „részvilágok”. Braudel ilyen világ-gazdaságnak tekinti és mutatja be az északi-itáliai városállamok (elsősorban Velence) által megszervezett és uralt XIV–XVI. századi Mediterráneumot. Részletesen lásd: Fernand Braudel: *A kapitalizmus dinamikája*, Budapest, Európa, 2008. Wallerstein szerint, a világ-gazdaságok specifikuma, hogy „[...] jelentős földrajzi kiterjedésűek, amin belül munkamegosztás van, azaz nem csupán az alapvető vagy az elsődleges szükségleteket kielégítő termékek cseréje létezik, hanem munka- és a tőkemozgás is...”. A világ-gazdaságokat továbbá az is jellemzi – folytatja –, hogy nincs egységes politikai szerkezetük, kulturálisan, nyelvileg, felekezetiileg stb. sokfélék, még ha ezeket össze is köti egyfajta „geokultúra”. Bevezetés a vilárendszer-elméletbe, i.m. 43–44.

¹³ Lásd Böröcz József: „A nagy hálózati játszma. Adalékok a nyugat-európai államiság globális, történeti politikaszociológiájához”, *Politikatudományi Szemle*, XVII. évf., 2008/1. Böröcz közli és kommentálja Christopher K. Chase-Dunn és Thomas Hall világtérkép-vázlatát, amely a XIII. századi – tehát az európai fölemelkedés kezdetét közvetlenül megelőző – afro-eurázsiai vilárendszer kilenc nagy kereskedelmi térségének elhelyezkedését ábrázolja,

s amelyen e régió – aminek „magterülete” a legszorosabban vett Közel-Kelet (Levante) – valódi „kapcsolótáblaként” jelenik meg: öt másik kereskedelmi térséget (világ-gazdaságot) fűz egybe. Az eredeti Chase-Dunn – Hall mű: *Rise and Demise: Comparing World-Systems*, Boulder, CO., Westview, 1997.

¹⁴ A civilizációk közötti folyamatos és intenzív érintkezés eredménye volt, hogy a monoteizmus (a személyes, élő istenben való hit) kifejlett formában, azaz az *Ábrahám-vallások* – a judaizmus, a kereszténység és az iszlám – differenciált transzcendencia- és emberképe a közel-keleti társadalmakban született meg. Egymáshoz való konfliktusos viszonyuk két évezredes, velünk élő története különálló strukturális (hosszú időtartamú) meghatározottságnak is fölfogható. Jelen tanulmányban azonban a vallási kérdést egyrészt a geopolitikai tényezővel összefüggő interakciók ideológiai vetületének tekintem, másrészt olyan tényezőnek, amely a XIX–XX. században beolvadt a nemzetfejlődés konjunkturális-ciklikus (középidéjű) jelenség-együttesébe. Ilyenformán például a politikai iszlám/izlamizmus kérdése, nézetem szerint, a nacionalizmusból vezetendő le.

¹⁵ Giovanni Arrighi életműzáró művében (*Adam-Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*, London–New York, Verso, 2007) a következő sajtószövegekkel magyarázza az európai kiemelkedés/terjeszkedés sikerét, szembeállítva azt a régi, Kína-központú ázsiai államrendszerrel: 1. az európai államok kiegyensúlyozott hatalmi szerkezete; 2. a szakadatlan európai hatalmi vetélkedés (háborúzás) és fegyverkezési verseny; 3. a területi (azon belül tengerentúli) terjeszkedésre való hajlam, illetve „kényszer”; 4. a kontinens államainak azonosulása a kapitalizmus (a kereskedelmi tőke) expanzív, profitszerző céljaival. Lásd a mű XI. fejezetét magyarul: „Az államok, a piacok és a kapitalizmus Keleten és Nyugaton – történeti perspektívából”, *Eszmélet*, 78. sz. (2008. nyár), 41–71.

¹⁶ „A nyílt tengerek meghódítása biztosította Európa világelsőségét, mégpedig évszázadokra. Ezúttal a technika – a nyílt tengeri hajózás – világviszonylatban »aszimmetriát«, privilegizált helyzetet teremtett” – írja F. Braudel: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV – XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1985, 403.

¹⁷ Böröcz J.: i. m. 46.

¹⁸ Az angol pamutipar fejlődése és a gyarmati hódítás/kereskedelem kapcsolatáról lásd Eric Hobsbawm klasszikus munkáját: *A forradalmak kora (1789–1848)*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1964, 39–43.

¹⁹ A XIX. században a fennhatóságon az „európai koncert” s különösen az Egyesült Királyság mint hegemon hatalom osztozkodott a szuverenitásában meggyengült oszmán-török hatalommal, majd helyükre, a két világháború közötti átmenet után – midőn London és Párizs a térséget korlátlan politikai felügyelete alá vonta –, a XX. század második felében, a bipoláris államrendszer két vezető hatalma, az USA és a Szovjetunió, illetve az I. és a II. világháború utáni „rendezések” nyomán kreált (vagy függetlenségüket kivívott) államok léptek.

²⁰ Gibraltár (1704) és Málta (1800) megszerzése után 1838-ban így kényszerítette ki Aden átengedését, vette „bérbe” 50 évre 1878-ban Ciprust, szállta meg 1882-ben „ideiglenesen” Egyiptomot, nyilvánította 1904-ben Kuvaitot egyoldalúan angol protektorátussá stb.

²¹ Erre a felismerésre – mint ismeretes – Párizst a két *marokkói válság* (1905, 1911) ébresztette rá.

²² Az 1917. november 2-án közzétett híres Balfour-nyilatkozat brit belpolitikai és nemzetközi politikai háttéréről lásd. Jean-Pierre Alem: *La déclaration Balfour. Aux sources de l'État d'Israël*, Brüsszel, Éditions Complexe, 1991. A nyilatkozat ügye 1917 őszén heves vitát gerjesztett Lloyd George háborús kabinetjében is: Edwin S. Montagu India-ügyi miniszter memorandumában, sajátos logikával, antiszemizmussal és a brit nemzeti érdekek figyelmen kívül hagyásával vádolta meg saját kormányát. A memorandum szövegét lásd: Lugosi Győző (szerk.) *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*, Budapest, l'Harmattan Kiadó, 2007., 42–45.

²³ A II. világháborúban Olaszország, amíg korlátozott gazdasági és katonai képességei megengedték, párhuzamos háborút folytatott a németek oldalán – egészen afrikai hadseregének a britektől elszenvedett 1940. decemberi megsemmisüléséig. Ránki György: *A második világháború története*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1976, 59–65.

²⁴ Annak ellenére, hogy 1941 tavaszán a Közel-Keleten – Egyiptomtól Iránig – sorra németbarát kormányok alakultak, és a német légiő megjelenhetett Irakban és Szíriában, Hitler nem szánta rá magát nagyobb offenzívára Egyiptom és a Szezi-csatorna, illetve a közel-, közép-keleti kőolajvidék meghódítására. A német „segítségnyújtás” jobbára kimerült az önjelölt arab szövetségeseikkel folytatott propagandatevékenységben. Ezek egyik legfőltűnőbb (évtizedekkel később is a palesztin nemzeti mozgalom „fejére olvasott”) eseménye Hadzs Amin al-Huszeini jeruzsálemi főmufti Hitlerrel folytatott, berlini eszmecsereje volt 1941 novemberében; vö.: Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok...*, i. m. 213–216.

²⁵ A palesztinai brit–amerikai–szovjet magatartásról 1945–47-ben lásd Lugosi Győző: „Közel-keleti alternatívák – 1945” in Feitl István – Földes György (szerk.): *1945 a világtörténelemben. Milyen jövőt képzelt magának a világ?* Budapest, Napvilág Kiadó, 158–173.

²⁶ A brit visszavonulás – azaz az Egyesült Királyság tengerentúli stratégiai pozíciójának amerikai átvétele – egészen a hetvenes évek elejéig, a „Szeztől keletre” elterülő térségből való – Harold Wilson miniszterelnök által 1968-ban meghirdetett – kivonulás végrehajtásáig elhúzódott. Lásd pl. L. I. Medvedko: *Szeztől keletre és nyugatra*, Budapest,

Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, 1982. Ami pedig a francia jelenlétet illeti, ez az 1946-os (kényszerű) szíriai és libanoni csapatkivonás után jószerezve a libanoni katolikus (maronita, melkita, örmény és szír katolikus) elit frankofóniájára korlátozódott. Lásd France in: Alain Gresh – Dominique Vidal: *Les 100 clés du Proche-Orient*, Párizs, Hachette Littératures, 2003, 183–192.

²⁷ E deficitet a Tel Aviv-i vezetés szemében nem pótolhatta sem a dekolonizáció súlyos konfliktusaival (Indokína, majd Algéria) küzdő Franciaországgal az 1950-es évek első felében kiépített katonai és műszaki (benne nukleáris technológiai) kooperáció, sem a látványos közeledés az NSZK-hoz (jótétel, politikai és hadipari együttműködés). Dominique Trimbur: „Les relations franco-israéliennes, 1948-2004” <http://www.cairn.info/revue-outrre-terre1-2004-4-page-405.htm> (Letöltés: 2016.01.23.).

²⁸ A gondosan „karbantartott” izraeli „mitológia” egyik hamis toposza (volt) az arab világ egységes és intranzigens elutasító magatartása a Zsidó Állammal szemben. Lásd: Lugosi Győző: „Izrael mítoszai”, *Öt kontinens*, Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék tudományos közleményei, Budapest, ELTE, 2003, 59–77. Az 1949-ben államcsínnel hatalomra került, Amerika-barát szíriai elnök, Huszni Zaim a két ország közötti kapcsolatok rendezése keretében 300 ezer palesztin menekült szíriai letelepítésére tett ajánlatot Ben Gurionnak – eredménytelenül. Lásd Avi Shlaim: „Husni Zaim and the Plan to Resettle Palestinian Refugees in Syria”, *Journal of Palestinian Studies* 15, no. 4 (Summer 1996). 1954 végén brit közvetítéssel titkos egyiptomi–izraeli béketerv készült, aminek értelmében Egyiptom a Negev-sivatag (egy részének) izraeli kiűréséért cserébe kész lett volna meg nem támadási szerződést aláírni a Zsidó Állammal. A béketerv meghiúsulásának okairól lásd Avi Shlaim: *The Iron Wall. Israel and the Arab World*, London, Allen Lane – The Penguin Press, 2000, 117–123. és Henry Laurens: *Le Grand Jeu. Orient arabe et rivalités internationales*, Párizs, Armand Colin, 1991, 122–124.

²⁹ Az új szénhidrogén-mezők feltárását célzó világméretű, intenzív geológiai kutatások ellenére az évezredfordulón a Közel- és Közép-Kelet birtokolta a világ bizonyított kőolajtartalékának mintegy kétharmadát, illetve adta a világtermelés több mint 30 %-át. Arab Petroleum Research Center: Arab Oil and Gas Directory, Párizs, 2002, idézi: Alain Gresh – Dominique Vidal: i. m. 449–450.

³⁰ A bőséges irodalomból lásd Cédric de Lestrangé – Christophe-Alexandre Paillard – Pierre Zelenko: *Géopolitique du pétrole. Un nouveau marché, de nouveaux risques, des nouveaux mondes*. Párizs, Éditions Technip, 2005; Losonczi Miklós: „A kőolaj szerepe a világgazdaságban stratégiai megközelítésben I-II”, *Kül-Világ*, I. évf. 2004/4 és II. évf. 2005/1. <http://www.kul-vilag.hu/2005/01/losonczi2.html>. (2009.11.18.)

³¹ Az 1973-as olajárrobbanás nyomán fölhalmozott, majd a fejlődő és az államszocialista országokba kihelyezett államkölcsönök révén visszaforgatott olajdollár-milliárdok alkották a „talált kincset” – vélekedik Lányi Kamilla a globalizációról szóló vázlatában –, amelyen a reálgazdaságtól elszakadt, „globálisan integrált” „öntörvényű pénz- és tőkepiacok” kialakulása alapult, s az 1980-as évektől egy új „globális hatókörű hatalmi struktúra”, a „pénzügyi szuperstruktúra” fölépült. Lásd: „Vázlat a globalizációnak nevezett jelenségek értelmezéséről”, *Közgazdasági Szemle*, XLVIII. évf. 2001. június, 498–519. <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00072/pdf/lanyi.pdf> (2015.06.07.)

³² A Trumani–Eisenhoweri politika ennek érdekében igyekezett a térség államait a „kommunista” fenyegetés „feltartóztatására” (*containment*), illetve „felszámolására” (*rollback*) hivatott politikai-katonai tömb(ök)be szervezni, ami azonban csak részleges sikerrel járt (Törökország beléptetése a NATO-ba 1952-ben; a Bagdadi Paktum/CENTO létrehozása 1955/57-ben). Moszkva, Sztálin halála után, ezeket a lépéseket sikeresen ellensúlyozta az ez idő tájt megszerveződő „harmadik világ” nemzeti-felszabadító törekvéseinek – a Közel-Keleten elsősorban Egyiptom és Szíria, majd Irak – fölkarolásával.

³³ Az 1969-es Nixon-/Guam-doktrina értelmében – amely a Vietnamból való amerikai kivonulás módozatának tekintett „vietnamizálás” általános kül- és biztonságpolitikai rangra emelését jelentette – az USA érdekképviseletét Nyugat-Ázsiában (jelesül a kőolajszállítás katonai biztosítását az Indiai-óceán nyugati medencéjében) a közvetlen amerikai katonai jelenlét mellett/helyett elsősorban a katonai középhatalommá felfejlesztett Irán volt hivatva ellátni. J. L. S. Girling: „The Guam Doctrine”, *International Affairs*, Vol. 46, No. 1 (Jan. 1970), 48–62.

³⁴ Afganisztánnak a XIX. századi orosz–brit vetélkedésig visszanyúló és a hidegháborús korszakban is megörzött ütközőállam-szerepe, azaz a szilárd (nak hitt) geostratégiai egyensúly miatt, Moszkva afganisztáni határai mentén nem épített ki megfelelő védelmi (elektronikus felderítő és rakétavédelmi) rendszereket.

³⁵ A térség kutatója, Katona Magda mindezt némileg másként látja. Szerinte a geostratégiai egyensúlyt Reza Pahlavi iráni sah politikája „billentette ki”, midőn 1976 után – amerikai ösztönzésre – támogatni kezdte Mohamed Daúd afgán rezsimjét. „Amikor 1979 januárjában Iránban a sah rezsimje összeomlott, az Egyesült Államok elveszítette fő szövetségését a Szovjetunió déli határai mentén, katonai létesítményeivel, a Szovjetunióra irányuló elektronikus megfigyelőrendszereivel. A washingtoni hidegháborús harcosok ekkor Afganisztánra összpontosították figyelmüket.” Katona Magda: „A pártstruktúra kialakulása Afganisztánban”, *Eszmélet*, 83. sz. (2009. ősz), 155.

³⁶ A Szovjetuniótól való távolodás egyértelmű jele volt az 1979 áprilisában megkötött iraki–szaúdi védelmi egyezmény, amelynek (legalábbis szaúdi részről) egyértelmű szovjetellenes éle volt. Moszkva ellenezte Szaddám

Irán elleni háborúját, és a harcok megindulásakor fegyverszállítási tilalmat léptetett életbe Bagdaddal szemben, amit csak 1982 nyarán oldott fel, amikor Teherán a nemzetközileg elismert közös határra visszavonult Irakkal szemben immár támadólag lépett fel. A Szovjetunió ezután – Franciaországgal együtt – (ismét) az iraki hadsereg fő fegyverellátójává vált – egy meglehetősen különös összetételű beszállítói és tanácsadói kör élén, ahol amerikaiak, nyugatnémetek vagy olaszok éppúgy megtalálhatók voltak, mint brazilok, chileiek vagy indiaiak. Francine Lecours: „L’URSS face à la guerre du Golfe, une stratégie singulière”, *Études Internationales*, vol. XVII. no 4, 1986, 785–800. <https://www.erudit.org/revue/ei/1986/v17/n4/702087ar.pdf> (2015.12.12.)

³⁷ Lugosi Győző: „Az Öböl-válság nemzetközi koreográfiája”, *Társadalmi Szemle*, XLV. évf. 1990. 12. sz. 79–80.

³⁸ Az iraki baathista rendszerrel való amerikai szembefordulás további lényeges szempontja volt, hogy Irak, amely a világ második legnagyobb kőolajtartalékával rendelkezett/rendelkezik, az Iránnal szembeni háború lezárulása (1988) után elsősorban az Európai Közösségekkel (főleg Franciaországgal) és a kelet-, dél-ázsiai államokkal (Kína, Japán, India) épített ki gazdasági együttműködést, ami megkérdőjelez(het)te (volna) az USA regionális szupremáciáját. Vö. Charles Saint-Prot: „La politique des États-Unis au Proche-Orient”, *Observatoire d’Études Géopolitiques* [2003], <http://www.etudes-geopolitiques.com/article5.asp>. (2010.01.24.)

³⁹ A Glaspié–Szaddám-beszélgetést lásd: Lugosi Gy.: *Dokumentumok...*, i. m. 630–638.

⁴⁰ A palesztin lakosság körében Szaddám Husszeint rendkívül népszerű volt, s ez a fényűző életvitelükért az egész Arab-Keleten gyűlölt kuvaitiak „megleckéztetése” miatt csak tovább erősödött. Ebben a helyzetben, ha a PFSZ – követve az USA és az Arab Liga államai többségének álláspontját – szembefordult volna Irakkal, elveszít(he)tte volna a megszállt területek lakossága körében élvezett tekintélyét, amelyen így is osztoznia kellett már az intifádában játszott szerepe folytán egyre befolyásosabb és Izraellel konfrontálódásra törekvő islamista szervezettel, a Hamasszal. „Mármost a Hamasz által felbujtott palesztin tömegek esetleges fegyveres felkelése a Scud-rakéták által fenyegetett Izraellel szemben a nemzetközi közvélemény előtt elfogadható érvet teremthetett volna Jichak Samir kormányának a transzfer végrehajtásához [ti. a palesztinok újabb tömeges kiűzéséhez]. E csapdahelyzetet felismerve, Arafaték a kisebbik rosszat választották: bár komoly fenntartásokkal, mégis szolidaritást vállaltak Bagdaddal, vállalva egyben a súlyos arab- és nemzetközi retorziókat [...]”. Lugosi Győző: „Az izraeleli Gush Shalom – érvek egy új béketáborért”, *Eszmélet* 50 sz. (2001. nyár), 187.

⁴¹ Lásd: Andor László – Tóth Péter – Valki László: *Irak – háborúra ítélve*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2004., 28.

⁴² Jichak Rabin kormányának külügyminisztere, aki az 1993. szeptemberi washingtoni „kézfogásért”, az izraeli miniszterelnökkel és a PFSZ elnökével együtt Nobel Békédíjban részesült.

⁴³ Simon Peresz: *Az új Közel-Kelet*, Budapest, Múlt és Jövő Könyvek, New York – Budapest – Jeruzsálem, 1995.

⁴⁴ Clinton Közel-Kelet-politikájának a palesztinai békefolyamathoz kapcsolt mozzanata volt egyfelől Jordánia és Szíria (s rajta keresztül Libanon) megbékéltetése Izraellel, másfelől Szaddám Husszeint Iráknak elszigetelése és belpolitikai fordulat elérése az országban. Erőfeszítései a Hasemita monarchia esetében már 1994 októberében sikert hoztak: Wadi Arabában a két ország békeszerződést kötött egymással. (Ld. Lugosi Győző: *Dokumentumok...*, 704–710.) Az izraeli-szíriai viszony normalizálása viszont – bár 2000 elejére lényegében minden vitátott problémára (így az 1981-ben anektált Golan-fennsík izraeli kiűrésének és a két ország közti határ kijelölésének kérdésére is) sikerült kompromisszumos megoldást találni – 2000 tavaszán Ehud Barak váratlan visszakozása miatt meghiúsult, komoly presztízsvesztést okozva Clintonnak. (Az izraeli-szíriai békeszerződésről ld. Alain Gresh: „Israël et la Syrie au bord de la paix”, *Le Monde diplomatique*, 2000. január, <http://www.monde-diplomatique.fr/2000/01/GRESH/13311>. (2010.01.05.) Ami végül Irakot illeti, a Clinton-kormány céljait multilaterális eszközökkel, azaz döntően az ENSZ-embargó rendszeres meghosszabbításával kívánta elérni. Midőn pedig Szaddám távozásra kényszerítette a világ szervezet fegyverzetellenőreit, 1998 végén négynapos amerikai-brit légitámadás-sorozattal („Sivatagi Róka” hadművelet) jelezte, meddig mehet el az iraki rezsim a „nemzetközi közösség” provokálásában. Az 1991-ben létesített északi és déli repülési tilalmi övezetekkel kapcsolatos rendelkezések megsértése miatt a következő években rendszeressé váltak az Irak elleni amerikai-brit légitámadások. Vö.: Henry Laurens: *L’Orient arabe à l’heure américaine. De la guerre du Golfe à la guerre d’Irak*, Párizs, Hachettes Littératures, 2004, 92–97. A Clinton-éra regionális politikájáról: Gazdik Gyula: „A Clinton kormányzat és a Közel-Kelet”, *Valóság*, 1998. 3. sz. 88–103.

⁴⁵ A neokonzervatív, fundamentalista-keresztény irányzatról lásd: Kajtár Gábor: „A neokonzervatív gondolkodás alapjai és hatásuk napjaink amerikai politikájára”, *Kül-Világ*, 2004. 1. sz., www.kul-vilag.hu. (2008.06.21.)

⁴⁶ Az irányzatról és megalapítójáról, Vlagyimir (Zeev) Zsobotyinszkijról lásd Avi Shlaim: *The Iron Wall...*, i. m.: 11. Zsobotyinszkij programadó írását, „A vaskerítés”-t lásd Lugosi Gy.: *Dokumentumok...*, i. m.: 183–190.

⁴⁷ Lásd fentebb a 41. sz. jegyzetet. Andor L. – Tóth P. – Valki L.: i. m. 13–51.

⁴⁸ Lásd „Ariel Saron hosszú árnyéka” c. cikkem: *Eszmélet* 82. (2009. nyár), 47–53. Az USA új Közel-Kelet-politikájának prioritásait egy elnöki szakértői csoport már hónapokkal G. W. Bush (meglehetősen kétes tisztaságú) választási győzelme előtt kidolgozta. A *Washington Institute for Near East Policy* által 2001. januárban kiadott,

Navigating through Turbulence: America and the Middle East in a New Century c. jelentés öt fő célkitűzést nevezett meg: 1. meggátolni az izraeli–arab szembenállás regionális háborúvá szélesedését, 2. megakadályozni a tömegpusztító fegyverek elterjedését; 3. megerősíteni a terrorizmus elleni harcot; 4. politikai irányváltást elérni Irakban és Iránban; 5. megszilárdítani a kapcsolatokat a térség államaival. Bár a jelentés expressis verbis nem szólt a kőolajforrások feletti ellenőrzésről, az „energetikai biztonság”, a „gazdasági biztonság”, az „amerikai létérdekek” stb. emlegetése világossá tette, hogy a körvonalazott politika tengelyében a szűkebb és tágabb közel-keleti (azaz a Kaszpi-tenger menti) szénhidrogénkincshez való hosszú távú amerikai hozzáférés áll. Vö.: Charles Saint-Prot: i. m.

⁴⁹ Andor László: *Amerika évszázada*, Budapest, Aula Kiadó, 2002. 222–224.

⁵⁰ A 90-es években az amerikai gazdaság „szárnyalt”: a töretlen növekedéshez, amely elsősorban az informatikai forradalom teremtette „új gazdaságon” alapult, árstabilitás, alacsony költségvetési hiány s főként magas foglalkoztatási arány társult, ami elfeledtette a konjunktúra súlyos egyensúlytalanságait – jelesül az USA GDP-arányos államadóságának, azon belül külső eladósodásának gyors ütemű növekedését –, illetve a befektetési eufóriába s főként az ingatlanpiaci spekuláció meglódulásába torkolló túlfinanszírozás veszedelmeit. Vö.: Andor László: *Összehasonlító gazdaságtan – Globális szemléletben*, Budapest, L'Harmattan Kiadó – Zsigmond Király Főiskola, 2008., 111–112. és uő: *Pénzügyi válság, gazdasági modellváltás, globális átrendeződés*, DEMOS Magyarország, 2009. február, www.demos.hu (2009.12.19.)

⁵¹ Paul Kennedy: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok, 1500-2000*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

⁵² Andor László: *Amerika évszázada...*, i. m. 358.

⁵³ A befolyásos „neokon”, Robert Kagan felvetésére, aki szerint az USA feladata nem csupán abban áll, hogy a világrendet (ti. az amerikai hegemoniát) megvédje a fenyegető diktatúráktól, hanem abban is, hogy e diktatúrák uralmát „aláássa”, Kissinger figyelmeztette az új amerikai vezetést: „Egyes amerikaiak, országuk hatalma miatt érzett ujjongásuk közepette a jóindulatú amerikai hegemonia nyílt megerősítését sürgetik. Egy ilyen törekvés azonban olyan terhet róna az Egyesült Államokra, amelyet még egyetlen ország sem volt soha képes határozatlan ideig sikeresen kezelni. [...] A hegemoniára való szándékos törekvés a legbiztosabb módja annak, hogy leromboljuk azokat az értékeket, amelyek az Egyesült Államokat naggyá tették.” Henry Kissinger: *Korszakváltás az amerikai külpolitikában? A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései*. Budapest, Panem – Grafo, 2002. 226.

⁵⁴ Dani Ákos: „A világgazdasági válaszra adott monetáris válaszok”,. ECOSAT Műhely, 2009. szeptember, http://www.ecostat.hu/download/muhely/ECOSTAT_muhely_090904.pdf (2015.02.09.)

⁵⁵ Lásd Lugosi Győző: „Az oroszlan ál(la)ma. In memoriam Ariel Saron”, in Majoros István (főszerk.): *Hindu istenek, sziámi tigrisek. Balogh András 70 éves*. Budapest, ELTE, 2014. 375–383.

⁵⁶ Legalábbis azzal a politikával, amelyet Barack Obama kormánya folytatott az elmúlt években. Az elkövetkező hónapok, évek nyitott kérdése, hogy a 2016 novemberében elnöké választott Donald Trump mennyiben lesz képes változtatni ezen a politikán – különös tekintettel, ami az izraeli érdekeknek biztosítandó elsőbbséget, illetve az iráni atom-megállapodás kilátásba helyezett felmondását illeti.

⁵⁷ A szíriai válság nemzetközi háttéréről lásd Sógor Dániellel, az ELTE BTK doktorandusz hallgatójával folytatott beszélgetésemet az *Eszmélet Baráti Körben*, 2013. október 8-án: <http://www.youtube.com/watch?v=vwH4maMfTzo> (2013.10.15.), tovább Sógor D. tanulmányát: „Nem arab és nem tavasz, nem forradalom és nem polgárháború. A szíriai válság és az »Arab Tavasz« mérlege”, *Eszmélet* 108. sz. (2015. tél), 82–107.

⁵⁸ Lásd Michel Chossudovsky 2005. májusi cikkét: „Planned US–Israeli Attack on Iran” <http://www.globalresearch.ca/articles/CHO505A.html> (2014.01.04.)

⁵⁹ Mint David Harvey rámutat: G. W. Bush *Új amerikai évszázad projektumának (Project for the New American Century* – ami egyszersemind egy 2006-ig létező internetes folyóirat címe is volt: <http://www.newamericancentury.org>) kezdeti lépése egy USA iránt lojális iraki, majd iráni rendszer hatalomra segítése, illetve az Egyesült Államok közép-ázsiai stratégiai jelenlétének konszolidálása volt (azaz lett volna), a Kaszpi-tenger menti szénhidrogén-tartalékok feletti ellenőrzés megszerzése érdekében. Minthogy az USA európai és kelet-ázsiai konkurensei egyaránt függenek a nyugat-ázsiai kőolajtól, „létezh-e alkalmasabb eszköz az Egyesült Államok számára, hogy e versengést saját javára fordítsa, s magának hegemonikus pozíciót biztosítson, mint az, hogy ellenőrzése alá vonja e centrális jelentőségű ásványkincs árát, kitermelésének feltételeit és forgalmazását – egy olyan ásványkincset, amelytől valamennyi versenytársa is függ. S van-e jobb eszköz mindennek keresztülviteléhez, mint az, hogy ahhoz az eszközhöz folyamodjon, aminek túlhatalmát köszönheti: a katonai erőhöz.” David Harvey: *The New Imperialism*, New York, Oxford University Press, 2003, 78.

⁶⁰ Esztrehai Viktor a mai kínai külpolitikai modellről szóló, készülő disszertációjában amellet érvel, hogy a pekingi vezetés egyre inkább *szabályalkotó* hatalomként kíván részt venni az államközi kapcsolatokban, elsősorban Kelet- és Délkelet-Ázsiában, és különösen Xi Jinping (Hszü Csin-ping) 2013-as elnökké választása óta. „Míg Kína igyekszik a fennálló globális intézményi struktúrában növelni a súlyát, ezzel párhuzamosan új nemzetközi intézményeket (Ázsiai

Infrastrukturális Fejlesztési Bank, Selyemút Alap, BRICS Alap) hív életre, amelyek révén nyíltan kihívást intéz a fennálló világrenddel szemben.” Eszterhai Viktor: *A guanxi múltja, jelene, jövője – egy alternatív kínai külpolitikai modell*. Doktori disszertáció. (Work in progress.) Budapest, ELTE BTK, 2016. 19.

⁶¹ Amint ezt 1980-ban a Carter-doktrina részletesen kifejtette. Lásd: Lugosi Győző: *Dokumentumok...*, i. m. 491–491.

⁶² A „gázvezeték-háborúról”, azaz a katar-i–török versus iráni–szíriai gázvezeték-projektekről lásd: Gazdik Gyula: *Szíriai válság: „geopolitikai Csernobil”? I.* Budapest, Stratégiai Védelmi Kutatóközpont. Elemzések, 2016/19. 7–10.